

Runstenarnas sociala dimension

Henrik Williams

Runologins mål är att tolka inskrifter med runor. Tolkning är här primärt en språkvetenskaplig syssla och tolkningen är basen för hur runinskrifter (fortsättningsvis avses dem på vikingatida stenmonument) kan studeras i andra sammanhang, såsom exempelvis historiska, litteraturvetenskapliga, arkeologiska och religionsvetenskapliga. Runstenarnas sociala dimension är här av största vikt för bedömningen av hur monumenten passar in i dåtidens samhälle, något som dock har fått alltför litet uppmärksamhet i tidigare forskning. Olika aspekter har förvisso uppmärksamats men en övergripande diskussion saknas ännu. En sådan skall heller inte ges i detta sammanhang, jag vill dock beröra ett antal av de synvinklar, ur vilka man skulle kunna studera frågan.

Det bör emellertid först påpekas att runstenarnas sociala dimension inte bara är av betydelse för forskningen inom området runska studier utan också i högsta grad för disciplinen runologi i snävare mening. En klarare uppfattning av vilken social kontext en runristning har tillkommit och avser att verka i, påverkar också i hög grad tolkningen av inskriftens själva språkliga budskap, och jag hoppas kunna ge exempel även på detta. Men först vill jag inventera och med några korta ord kommentera utomlingvistiska och icke-runologiska fenomen relaterade till runstenar.

Material

Valet av stenmaterial är rimligen av betydelse. Ett intuitivt intryck är att för högstatusmonument verkar ristaren välja en sten som väl motstår tidens åverkan. Men typ av sten (gneiss/granit, sandsten, kalksten o.s.v.) kan också vara av betydelse, även om man i första hand har tagit vad som står till buds. Även storlek och eventuellt form har rimligen betydelse, men det är oklart om det är monumentets storlek som är viktigast eller ristningsytans. Antal ristade ytor bör dock vara signifikant.

Transport av en sten antyder att resaren hade resurser och att vissa råämnen var attraktiva. En del uppenbara högstatusmonument meddelar uttryckligen att de har transporterats, t.ex. Nyr 61 Alstad och Hs 14 Malsta, men också andra, t.ex. DR 201 † Allerup, U 414 † Norrsunda k:a och ev. Vg 33 Stommen. För vissa högstatusmonument har stenfångsten diskuterats, t.ex. N 68 Dynna, Ög 136 Rök och Öl 1 Karlevi.

Lokalitet

Placeringen av ett monument kan antyda social status. Det kan röra sig om läge vid bro/vad, bygräns, gravfält, hamn, kyrka, tingsplats, väg och ör.

Fornminneskontexten är naturligtvis också viktig: näraliggande fornlämningar och stormannagårdar samt om runstenen själv uppger sig ingå i kluster tillsammans med bautastenar, hög eller stav, eller om den ingår i ett flerstensmonument med ytterligare en eller fler ristade stenar.

Ristning

Tekniken är här en viktig aspekt, skicklighet eller bristen därpå kommenteras ofta i korpusutgåvorna. Möjligen kan noggrannhet vara relevant, vilket ådagaläggs genom tillvägagångssätt (slingorna först, skissning) och möjligheten av att alla huvudstavarna höggs före bistavarna. Ristningens allmänna karaktäristika är absolut av vikt: ”raket”, elegans, bredd och djup. Även bemålning kan nämnas.

Störst roll spelar nog ändå ornamentiken med bland annat slinguppläggning, djurornamentik, figurframställning och kors.

Status

Jag har ovan talat om högstatusmonument, skikten därunder bör i konsekvensens namn kallas mellanstatusmonument och lågstatusmonument. En del av de aspekter som har nämnts tycks

osökt kunna länkas in i ett statusresonemang. I storlek och utseende ovanligt imponerande monument med en framträdande placering och en koppling till andra fenomen som har inneburit ytterligare en investering från stenresarens sida innebär rimligen att det handlar om resursstyrka och därmed hög status. Av naturliga skäl befinner sig de flesta runmonument i mellanskiktet, men kanske har man överdrivit ”medelklass”-aspekten av runstensristandet. I varje fall finns det en hel del monument som höjer sig över mängden i något avseende och inte så få som å andra sidan utmärks av olika lågstatusmarkörer. Särskilt de senare anser jag har fått för litet uppmärksamhet.

Det är dock viktigt att statusfrågan relateras till olika tiders och olika regioners förutsättningar och preferenser. Runstenarna i exempelvis Uppland skiljer ut sig genom sin mycket elaborerade djurornamentik och inte sällan också storleken, medan monumenten i t.ex. Södermanland vid en första blick kan se mindre imponerande ut. Men vid en närmare studie av runtexternas innehåll och utformning blir det genast uppenbart att högstatusristningar är väl så rikligt företrädda i det senare landskapet. Här förekommer t.ex. runpoesi och avancerat skriftbruk i långt högre grad. Därmed kommer man osökt in på frågor om språk och runsystem.

Det finns en mängd företeelser som kan relateras till ett resonemang om monumentets statusrelation. Jag vill diskutera vissa av dem, hierarkiskt med början nedifrån.

Runbruk

Användningen av runformer ur den äldre futharken för chifferändamål på Ög 136 Rök är exempel på avancerat skriftbruk och måste rimligen vara ytterligare en högstatusmarkör för detta monument. Däremot är det inte sagt att äldre runformer generellt har denna funktion, utom möjligen på Ög 43 Ingelstad med sin urnordiska begreppsruna för att beteckna ristarnamnet *Dag*. Annars är äldre runformer nog att betrakta som ett övergångsfenomen. Frågan är dock om användningen av t.ex. maskros-**m**, **ʀ**, bara är ett utvecklingsstadium eller en statusmarkör. Däremot kan t.ex. stol-**s**, **h**, möjligen men långt ifrån säkert vara en lågstatusmarkör eftersom runformen i första hand verkar användas som en rättelse. Rättelser i sig antyder dock omsorg och en viss noggrannhet, åtminstone sekundär.

Frågan om kortkvistrunornas användning har diskuterats livligt, inte minst på sistone. I debatten har nämnts möjligheten av att kortkvistruneformer som mindre ”utsmyckade” har en generellt lägre status, åtminstone under senvikingatid. Däremot är det möjligt att de ännu enklare stavslösa runorna snarast antyder avancerat runbruk och därmed högre status. Slutligen borde diskuteras om vissa runformer inte skall ses som enbart misslyckade utan möjligen som en variant av lägre status. Ett exempel kan vara den märkliga **r**-runan med formen **h** på bland annat Sö 133 Väringe (där i kontrast med formen **ʀ** för **r**), vilken kan uppfattas som att ett redundant drag har strukits.

Fonologi

Man skulle kunna argumentera för att ristare av lägre status, och därmed möjligen mindre rutinerade, kan ha varit mer benägna för att låta företeelser som t.ex. inskottsvokaler och assimilationer och andra kommunikationsförsvårande skriftliga representationer komma till uttryck. Säkert är detta dock långt ifrån. Och när man kommer till markerade, mindre väntade omljudsformer dels ökar informationsvärdet, dels verkar de inte vara begränsade till lågstatusmonument. Däremot kan en runföljd som **rietr** för *réttā* [r¹e:t:æ] på Nä 12 Stora Mellösa kyrka antyda ett genuint uttal men också att den oväntade skrivningen är kommunikationsförsvårande och därmed möjligen en lågstatusmarkör. Dock kan beteckningen för rotvokalen här antyda en förbindels med den s.k. birkasvenskan/hedebynordiskan vilket kan innebära en hög status. Fenomenet har dock ifrågasatts. Något som däremot verkar ha en klarare koppling till ett statusperspektiv är beteckningen av initialt /s/ med ett slags vokalik upptakt, t.ex. **itinkil** *Steinkel* (ack.) på DR 298 Dalby.

Morfologi

I vissa inskrifter förekommer singulara verbformer där man av syntaktiska skäl har förväntat sig plurala, t.ex. U 519 Salmunge **riti** för förväntat *réttu*, Sm 36 Bolmaryd **sat** för *settu* och

Vs 27 Grällsta **lit** för *létu*. Företeelsen har vanligtvis tolkats som rena felaktigheter, men en alternativ förklaring är att ristaren tänkte i moduler och alltför formelartat, vilket möjligen kan länkas till lågstatusmonument. Sannolikt är dock faktiskt att (möjligen konsekvent) singulara former av verb har sitt ursprung i grupper av lägre status, frågan är bara hur tidigt man räkna med denna företeelse.

Lexem

På ett litet antal nordiska runstenar återfinns en runföljd **rit**. På Niy 160 Fyresdal och Niy 230 Reve har detta tolkats som *reit*, preteritum av verbet *ríta* 'risse, streke; skriv' men på DR 397 Øster Larsker 1 och Ög 91 Järstads kyrkogård som felristning eller "förkortning" av *reisti* eller *rétti*. Skulle även de två sistnämnda kunna tolkas som *reit*, trots att verbet inte verkar vara belagt på fornöstnordiskt område? Man kan tänka sig att ordet har bevarats sociolektiskt i Danmark och Sverige, det har trots allt funnits där före vikingatiden (Istabysten).

Det är bland personbeteckningarna som vi har det rikaste fältet för sociologiska resonemang. Här finns lexem som tydligt markerar hög status, som *dróttinn*, *dróttning*, *forungi*, *goði*, *hersir*, *hýfrefya*, *jarl*, *konungr*, *landmaðr*, *skati*, *stallari*, *stillir*, *stýrimaðr*, *þegn*, *vísi* och *þulr*. Det finns också en mängd till synes statusmässigt mer neutrala beteckningar, även om jag tror att en del eller kanske till och med det flesta av dem nog ändå är statusmarkerande i någon utsträckning. Jag utelämnar tills vidare relationsord och folkslagsbeteckningar även om särskilt de förra skulle kunna vara av intresse. Bland övriga ord kan nämnas *bómaðr*, *bóndi*, *drengr*, *felagi*, *floti*, *gengr*, *halr*, *heimþegi*, *húskarl*, *karl*, *kona*, *lagsmaðr*, *liði*, *maðr*, *mær*, *matunautr*, *ráðkona*, *rekkr*, *sinni*, *skald*, *skipari*, *smiðr*, *sveinn* och *víkingr*. En del av dessa ord förekommer endast i poesi, vilket i sig kan vara signifikant.

Några ord kan kopplas till en ofri ställning i samhället, såsom *leysi*, även om det i sig inte behöver betyda låg status, vilket visas av *bryti*. Man måste också resa ett varningens finger för att vissa ord som betecknar medlemmar av familjen eller hushållet har tolkats som neutrala medan de i själva verket kan tänkas avse personer av ofri status, så *fóstra* och *fóstri*.

Inte bara appellativ är av intresse, många adjektiv har en uppenbar statusladdning, så exempelvis *góðr*, *hannarr*, *holldr*, *málsþakr*, *mildr*, *nýtr*, *óníðingr*, *ráðsþakr*, *rýnn*, *slægr* och *spár*.

Namn

Bland lexemen intar personnamnen är särställning. Vissa namn, särskilt avledda samt vissa tvåledade och enledade utgörande primära substantiv, har förknippats med mellanstatus, exempelvis *Inga* och *Þorsteinn*. Namngivningsmönster utifrån variationsprincipen knyts till denna grupp. Andra namn som *Eiríkr*, *Hákon*, *Haraldr* och *Ragnvaldr* anses ha en högre status och förknippas med allitterationsprincipen i fråga om namngivning. Lågstatusnamn är svårare att urskilja, och delvis verkar det som om de ofria i det fornnordiska samhället bar samma namn som mellanskiktet. Men bland namnen på manliga trälar i Rígsþula återfinns några i runmaterialet och skulle vara värda att undersöka, nämligen *Drumbr*, *Fúlnir* och *Hösvir*. Namn som *Kulbeinn* och *Súrbeinn* är också suggestiva, och de pekar i sin tur mot binamnen som rimligen bör utgöra en rik källa till studier av social variation. Slutligen kan man spekulera i om kortformer, ibland utan säker etymologi som *Atti* och *Etti*, kan vara statusmarkerande.

Slutsatser

Ett studium av runstenarnas sociala variation kan ha konstruktiva resultat riktade både internt och externt. Det avgörande är om man kan etablera objektiva kriterier för att särskilja runmonumenten statusmässigt. Monumentets och/eller ristningsytans storlek samt inskriftens längd, vilken dock inte är en oberoende faktor, kan vara företeelser att mäta. Man får diskutera vilka andra som borde ingå. Det viktiga är att när vi väl har etablerat ett antal inskrifter som sannolikt tillhörande någon av de tre statusgrupperna kan en undersökning av runologiska och språkliga kriterier etablera ett effektivt redskap för att peka ut ytterligare faktorer som är relevanta vid undersökningen av social variation.